

Illyés Gyula néhány felvidéki kapcsolatáról

Illyés Gyuláról Pozsonyban

A gazdag révkomáromi városi könyvtárból 1951–54-ben vettem kölcsön mint gimnazista Illyés Gyula *Petőffijét*, *Oroszországot* és a *Puszták népét*, valamennyit a könyv első kiadásában. El is olvastam őket többször egymás után, s tizennyolc évesen immár nemcsak érettségizhettem, hanem akár államvizsgázhattam is volna a költőből. Arról, hogy válogatott verseit is figyelemmel böngésztem, ceruzával odafirkantott széljegyzeteim tanúskodnak. Ezt a könyvet is ott kértem ki, majd osztálytársam, Tózsér, aki elfelejtette a verseket az állomány kedves őrasszonyainak visszaadni (I. Gy.: *Válogatott versek*. Révai Irodalmi Intézet, 1943). Fölsimerte kézjegyemet a margón, s egyszer a kötetet az orrom alá dugta, hogy emlékszem-e rá. Tehát mire eljutottam Pozsonyba az egyetemig, már elég jól ismertem Illyés addigi dolgait. Őt magát a komáromi Jókai-szobor második, 1954-es fölavatásán bámultam hosszan először, három-négy méterre ült tőlem a Kultúrpalota egyik szobájában, ahogy Veres Péterrel kapcsolatban már megírtam. Őrizte valahol egy titkos rekeszében *Egy mondat a zsarnokságról* című korszakos költeményét, de ezt géppel írva már csak 1956-ban, Kováts Miklós magyar-történelem szakos barátomtól kaptam meg hártypapíron. A verset a *Kézfogások* lapjai közé zártam, ott őrzöm azóta is, amíg élek, és azon is túl.

A *Kézfogásokat* megjelenésekor, 1956-ban, a pozsonyi magyar könyvesboltban vettem meg. (Akkor már és még volt ilyen kereskedésünk a Mihály-kapu utcájában, a belvárosban.) A kötet néhány verse lenyűgözött, máig fogva tart. Énekeltem az Ifjú Szívek nevű pozsonyi magyar egyetemi-főiskolai félhivatásos művészeti együttes egyik basszus szólamát, a népes társaság hangszeres zenészei, énekesei, táncosai és rövid ideig színjátszói mellé versmondó csoportot is szerveztünk, ennek vezetését egy évre én vállaltam. Első műsoros estünket Ady-nak szenteltük meglehetősen sikerrel. A városi villamosok ablakára kis, színes plakátokat ragasztottunk, s alig egy évtizeddel azután, hogy a hajdani magyar koronázó város utcáin fölhagytak a magyarok pofozásával és kopaszra nyírásával, jöttek az emberek a Szlovák Filharmónia (a Vigadó, a Redoute) próbatermébe. Bartók pozsonyi iskolatársának, a kiváló muzsikus Albrecht Sándornak

KONCSOL LÁSZLÓ (1936) költő, író, művelődéstörténész, műfordító, szerkesztő. Pozsonyban él.

János nevű mélyhegedűs fia, mellesleg Ébert Tibor költő és mélyhegedűs pozsonyi osztálytársa (Hanzi) ugyanakkor a Vigadó nagytermében hangversenyzett vonósnyegyessel, s kérésünkre a koncert nagyszünetében átszaladtak hozzánk a próbaterebbe, verítékes homlokukat törölgetve fölmentek a kicsiny pódiumra a keménypapírral árnyékolt egy szál csupasz villanyégő alá: leültek, és előadták Kodály *Epigrammáit*, majd vissza a nagyterembe, és megint hozzánk Liszt *Elfelejtett románcával*. Ha megjelentek, elhallgatott a vers, megszólalt a zene. Évtizedekkel később megkérdeztem Hanzitól, emlékszik-e erre a kis zenés kalandjukra. Válaszul jegyzeteiből az egész est műsorát földízte. Betétjük után fölpattantak, és loholtak vissza a nagyterem közönségéhez. Honoráriumot nem kértek, mi pedig folytattuk az estet Adyval. Közvetítőnk Hanzinhoz főiskolai tanártársa, tanárom és örangyalom, Turczel Lajos volt. Bartók édesanyja az első csehszlovák években Pozsonyban élt, s a Mester, ha meglátogatta, Albrechtéknál szállt meg. Hanzi gyakran lovagolt Bartók térdén. Így sarjadozott, rügyezett és bimbózott a pozsonyi – felvidéki – magyar élet a szlovákiai magyar romokon.

Később, pár hónap múlva lányaink és fiaink *Ember az embertelenségben* címmel mondtak verseket egy estén át a Vasútigazgatóság székházának nagytermében, Fábry Zoltán bevezető esszéjével. Illyés *Bartókja* előtt „a szikár, szigorú zenész, hű magyar” *Siratója* hangzott el zongorán. Ennek külön, a korszakot jellemző története van.

A pozsonyi Bölcsészkar magyar leíró nyelvtan és finnugor tanfolyamát a debreceni egyetemről kölcsönvett vendégtanár, Kovács István vezette. Ő a gömöri Medvesalja felvidéki részéről, Ó- vagy Egyházasbástról került át Magyarországra, szlovákul is tudott, és magyar állampolgárként szoros kapcsolatban állt a pozsonyi magyar főkonzulátussal. (Akkor pozsonyi magyar nagykövete még nem volt Budapestnek.) Irodalmi estünkre meghívtam a magyar diplomáciát. Tudtam, hogy színvonalas előadás lesz, nem szégyenülünk meg. Tanárunk jelentette szándékunkat a főkonzulnak, aki arra kért, hogy mutassam be készülő műsorunk tervét. Beküldtem neki, s Kovács tanár úr azzal tért meg a tanszékre, hogy a főkonzul csak akkor tekintheti meg műsorunkat, ha Illyés *Bartókját* (1958 tavasza!) kiejtjük belőle. Üzentem, hogy a vers menni fog, mire válaszul a magyar diplomata nem jött közénk.

Bartók *Siratóját* Rajter Lajos budapesti tanítványa, emlékezetem szerint későbbi békéscsabai karmester, az Ifjú Szívek akkori zenei vezetője, Németh László szólaltatta meg zongorán. Az elhaló záró akkordok alatt szólalt meg Tóth János barátom, a pozsonyi közgazdasági főiskola tanársegéde, mellesleg szintén az Ifjú Szívek énekese halk, szarkasztikus basszusán a színpad széléről, a zongora mellől az Illyés-vers első sora: „Hangzavart’? – Azt! Ha nekik az, / ami nekünk vigasz! / Azt! Földre hullt / pohár fölcattanó / szitok-szavát, fűrészfoga közé szorult / reszelő sikongató / jaját tanulja hegedű / s éneklő gége – ne legyen béke, ne legyen derű / a bearanyozott, a fennen / finom, elzárt zeneteremben, / míg nincs a jaj-sötét szivekben!” Aztán: „Mert növeli, ki elfödi a bajt.” Később többször is hallottam a verset rádión budapesti színészekről: János barátom versmondása

az övékkel egyenértékű előadás volt. Nem csoda, Jancsi is megjárta a történelem földi magánpoklát. Ő is basszistája volt az Ifjú Szíveknek. A Vágon túli Kéménden született, s arra, a Garam vidékén sokáig hullámozott a front. A 14–15 éves Jancsi édesanyját egy szovjet katona 1945 tavaszán meg akarta erőszakolni. Az asszony, az anya a föléje hajló oroszot úgy találta kilótt páros lábával gyomron rúgni, hogy a másik holtan bukott hanyatt. A család éjjel ásta a szerencsétlen, sokszoros háborús áldozatot a trágyadomb alá. Jancsi ezt csak nekem merete megszűgni, s e pillanatig őriztem a múlt rendszerben életveszélyes titkot. Ma már kiadhatom magamból, Jancsi odaátrol biztosan megbocsátja. Talán ez a gyermekkori trauma is okozta öngyilkossági kísérletét. Csak Isten terelhetett kollégiumi szobájába, ahol mint nőtlen tanársegéd lakott, hogy segítsem őt megmenteni. Fölmetszett erekkel ült az ágyán, lepedője, párnája, takarója, a fal csupa vér, csatakos, reszkető ujjai közt zsilett. „Nem bírtam megtenni”, súgta halálsápadtan. „Segíts!” Áztattam be és raktam a karjára a hidegvizes törülközőket, vattacsomók, ragtapaszok, ivóvíz. A rettegés élete végéig örölte idegeit. Szlovák diplomamunkáját Széchenyiből írta, egy párizsi továbbképzés után informatikusként a szlovák vízügyeseknél dolgozott, a rendszerváltást követőleg Duray Miklós táborában, a magyar Együttélés Mozgalomban politizált, fia az első szlovák kormányban vállalt szerepet, majd kivonult vagy kiesett a politikából, és végzett magával. XX. századi görög–magyar (magyar–görög?) sorstragédiák. Úgy érzem, ezeket a dolgokat is el kell mondanom, mert beleszövődnek a tárgyalt évtizedek történelmébe – és Illyés dikciójába. „Mert olyanokat éltünk meg, amire / ma sincs ige. // Picasso kétorru hajadonai, / hatlábu ménjei / tudták volna csak eljajongani, / vágatva kinyeríteni, / amit mi elviseltünk, emberek, / amit nem érthet, aki nem érte meg, / amire ma sincs szó s tán az nem is lehet már, / csak zene, zene, zene...” Jancsi ezt mind megélte, és elmondta a pozsonyi színpadon.

Az estről az *Új Szó* rovatvezetője, Gály Iván elragadtatott beszámolót írt. „A bratislavai magyar főiskolások a napokban irodalmi estet rendeztek *Ember az embertelenségben* címmel a magyar irodalom humánus hagyományairól. A közel háromórás, minden tekintetben színvonalas műsort Fábry Zoltán a költészetéről szóló keményveretű tanulmányával vezették be. Az utóbbi időben városunkban is több magyar nyelvű irodalmi és költői esten vettünk részt. Összehasonlítva ezek színvonalát ezzel az irodalmi esttel, részrehajlás nélkül megállapíthatjuk: ilyen irodalmi est magyar vonalon még nem volt Bratislavában, de talán másutt sem. Hivatásos rendező és színészek – így a Komáromi Magyar Területi Színház is – tanulhatnak, hogyan kell költői estet rendezni... Az *Ember az embertelenségben* címmel rendezett est nemcsak a művek tolmácsolása és az érdeklődés, hanem elsősorban felépítése miatt egyedülálló. Egy este keretében ugyanis kevésszer mondtak még annyit, a jelenlévőknél olyan mély nyomokat hagyóan, mint ezen az esten” (*Új Szó*, 1958. május 15.).

Évek peregetek le, mire a Madách Kiadó jogelődjéhez, a Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó magyar szerkesztőségébe kerültem. Létrehívtuk egy szlovák könyvsorozat mintájára a magyar Versbarátok Körét (VBK), Cselényi Lászlóval egy kéthetes Pozsony–királyhelmeci toborzó úton megrendelőket gyűjtöttünk

a kötetekhez, s indult a magyar poézis az olvasók címére. Terveztünk egy Illyés-válogatást, a vezető szerkesztő jóváhagyásával kiszűrtem az anyagot. Elküldtem a listát a költőnek, aki válogatásom helyett kiadásra váró új kötetét, a *Dólt vitorlát* ajánlotta. Rábólintottunk, s könyve 1965-ben kiadónk kolofonjával, Illyés kedves szerkesztőjének, Domokos Mátyásnak a szerkesztésében 4000 (!!!) nekünk szánt példányban megjelent. Fájt ugyan, hogy a *Kézfogások* súlyos versei, mint a *Bartók* vagy *A reformáció genfi emlékműve előtt*, sőt a szívemnek igen kedves *Árvíz*, amelynek helyszínét és szereplőit, Bodroghalászt, az árvízi istentiszteletnek helyet adó elemi iskoláját és sokgyerekes református lelkészét, Király tiszteletes urat később megismertem, nem jutottak el a felvidéki magyar versbarátokhoz. Nővérem ugyanis 1948 szeptemberétől Ablonczy Zoltánnéként Bodroghalászon tanított, így sodródtam sárospataki peregrinus kölyökként Patak szoros szomszédságába és Királyék közelébe. (Földim és pataki osztálytársam, Szombathy Gabi a parókiával szembeni tanítólakásból járt át a Főiskolába.) „És énekel a kurátor, a pap / és tíz gyereke közt a szikár papné / és korom száll és sűrű csizmaszag / s rebeg benne a lámpa sárga nyelve / és tenger már a világ és szakad, / percenként vadabbul nekieredve, / a téli eső a sötét vizekre!” A Bodrog vizét a Latorcával és Ondavával falum két-három folyója, a Laborc, az Ung és a kölyök Dusa is hizlalja, mert ezek az északi hegyi vízfolyások lépnek nászra Patak fölött a Bodroggá, ezért is volt nekem mindig fontos ez a biblikus zárlatú vers a „sötét vizekkel”. Meg azért, mert a halászi tiszteletes úr egyik fia, Király Zoltán, az 1956-ot követő megtorlások egyik majdnem vértanú áldozata, a költő volt, és ő is jelen volt akkor az istentiszteleten. 1957-ben Isten irgalmából egy olyan vizsgáló bíró (ügyész?) elé állították, aki szintén pataki diák volt, és kiemelte a kínvallatások révén született, halálosan terhelő anyagokat a fiatalember iratcsomójából. „Lélekben-testben sebesülten, / zárkában, deszkapriccsen ültem. / Szám szélén alvadtvér-virágok. / A nyelvemen fekete átok. / Tudtam, akik ide bezártak, / mi végett szántak a halálnak, / csak azt nem, álomba merülve, / hóhér kelt-e vagy angyal kürtje. / Fenn sárga fény. Akár a vaknak. / Füle volt ajtónak, falaknak. / Hol kopók, hol golyók ugattak. / Kivégzőhelyre nyílt az ablak...” (*Angyal kürtje*. Budapest, 1998). Azért is érzem idevalónak ezt a szöveget, mert Bodroghalász révén Illyéshez kapcsolódik, illetve azért, mert Király egyik lelki pártfogója és biztatója Kormos István és Nagy László mellett éppen Illyés Gyula volt, amikor nem publikálhatták a bélyeges fiatalember verseit, és megfigyelték. Egyébként Újszász Kálmán, a pataki teológia professzora többször is meghívta a „népi” írókat a Főiskolára, s úgy tudom, legalább egy találkozásukon Illyés is megjelent.

Közbevetem, hogy a hatvanas években sarjadt felvidéki költői sereglésünk Batta Györgye rajongott Illyésért. 1960 körül fölkereste Tihanyban, majd többször járt nála Budán is. Aztán írt egy Illyés-parafrázist *Egy mondat a szeretetről* címmel, és Dobos László, a tanár Tóth Lajos és személyem társaságában átutaztunk a költő farkasréti temetésére. Gyászba öltöztünk, úgy vitt bennünket a budapesti gyors Párkány és Szob felé. Az oszlopok között állva, az esőtől védett helyen hallgattam végig a Belon Gellért püspök által mondott latin gyászmisét a papi kórus

gregoriánjával. Dobos és Batta tagja volt a díszőrségnek, és Érsekújvár meg Párkány között az útlelvizsgáló szlovák tiszt a zsebkönyvébe mind a négy gyászruhás utas neve mellé firkantott egy-egy jelet. Nyilván (lehallgatás stb.) fölkészítették belőlünk, ő pedig teljesített és jelentett. Tóth Lajos az előző napon kapta vissza útlevelét. Én a tor után, ahol Dobos is szólt, néhány frissen vásárolt könyv (szótár, lexikon) birtokában hazautaztam, ám Dobost begyűjtötte a szlovák őrnagy, Battát pedig mint a *Tábortűz* című gyermeklap főszerkesztőjét a kommunista pártközpont, hogy kifaggassák őket, mit kerestünk Budapesten, mit csináltak ők, mit műveltem én. Temettünk, mondta Dobos, mi mást tettünk volna egy temetésen, Battának viszont eszébe jutott, és előadta, hogy a költő részt vett a szovjet írók első kongresszusán, mint Gorkij és Sztálin, és erről könyvet is írt, meg hogy vöröskatona és kommunista emigráns volt Párizsban. A számonkérő szék tagjai meghökkentek, és beléjük fagyott a szó. Batta Gyuri mehetett vissza gyermeklapot szerkeszteni. Korábban Édesanyám sírjánál és második, hamvasztás utáni urnatemetésén jártam a Farkasréten, végül amikor az unitárius püspök asszisztenciájával Bartókot magyar földre eresztettük.

A hatvanas évek dereka táján mind erősebben éreztük, hogy ki kell törnünk a szlovákiai kisebbségi karanténból, meg kell mutatni magunkat Budapesten. Folyóiratunkat, az *Irodalmi Szemlét* hárman szerkesztettük, s összeállítottunk egy matinéra való anyagot lényegében Trianon, de legfőképpen Párizs utáni szövegeinkből. Győry Dezső, Forbáth Imre, Fábry Zoltán és kortárs költőink szövegei kerültek a műsorba. Az irodalmi anyagot Sunyovszky Szilvia, Galán Géza és az olmützi (olomouci) morva, majd kassai szlovák operaház ifjú basszisztája, Kovács Lajos barátunk (szintén Ifjú Szíívek) adta elő. A zenei betéteket Galán Géza magnója kapcsolta a műsorba, a készüléket is ő kezelte. A muzsikát Bartók zenekari műveiből (*Szonáta két zongorára...*, *Zene...*) szűrtem ki lemezeimből, és vettük föl nálam Gézával a szövegek rendjében. Azt hiszem, érdekes, hogy Tőzsér két verse is rácsatlakozott Illyés *A költő felel* című kötetzáró költeményére (*Kézfogások*, 227–230). Az első replika *A költő kérdez*, a második *A költő nem felel*. Elnézést, ha most nem a téma gazdáját, Illyést, hanem a replikázó Tőzsért idézem. „A költő nem felel, / a költő kérdez” – így a tőzséri axióma, és pár sor után ezt így bontja ki: „A költő nem felel, / a költő kérdez, / kitört fogai / közül is beszél. / Keresi magát a / rásütő napban, / szájában felforr / a szél. / Keresi magát / a végtelenben, / de melle elé / négy fehér / fal áll, / s az ablakban is / magát keresi, / de vasrácsot talál...” E sorok alá Galánnal a két-zongorás *Szonáta* fogvacogtató II. tételéből a szóló triangulum fémes üvegcsengését szűrtük be. Nem mentem át a Magyar Írószövetség pesti székházába, ahol a mieink (Dobos, Tőzsér és amazok hárman) a műsort előadták, de az anyag reveláló volt, Veres Péter, Illyés Gyula és a többiek, Czine, Simon, Csoóri ámulva fedezték föl terra incognitánkat, amelyen akkor még mintegy hatszázezer magyar élt, a szövegek igazával és művészi erejével, és ennek hangot is adtak. Az akkortájt javában erősödő-tisztuló Erdély-kép mellé halványan a felvidéki magyar irodalom képe is földerengett. A délvidéki, nyugati és kárpátaljai terület képe (Illyés: „ötágú síp”) jórészt az ismert okokból még váratott magára.

Csoórral kapcsolatban legutóbb említettem, hogy kétszer kerestük föl Illyést a házában. 1958 nyarán bekopogtam Fábry Zoltánhoz Stószon, két napot és egy éjszakát töltöttem nála, nyíltan beszélt magáról, útjáról, eszmélkedéséről, értelmezte mindenkori önmagát, fölfedte, milyen tartalmat rejtenek unalomig használt varázsigéi, a „vox humana” és a „fasizmus”, az utóbbi a barna mellett a vöröst is, erre, mint mondta, André Gide beszámolója (*Visszatérés a Szovjetunióból*, 1936) döbbsentette rá, búcsúzaskor pedig rám bízta frissen megjelent *Hidak és árkok* című könyvének négy dedikált példányát. Megkért, hogy adnám föl őket a megadott budapesti címekre. Féjáról, Veres Péterről, Illyés Gyuláról, Németh Lászlóról volt szó. Szülőfalum, Deregnyő postájáról indultak útjukra a kötetek. Gróf Esterházy János védőügyvédje, Balogh-Dénes Árpád Fábry szűk baráti köréhez tartozott, a neki szánt példányt az ügyvéd-tanár pozsonyi lakására vittem föl, s tőle kaptam kölcsön Fábry kérésére irodalmunk egyik tilalmas könyvét, *A minőség forradalmát* (Németh László) és Jászi Oszkár művét „a Dunai Egyesült Államok” víziójával. Később az *Irodalmi Szemle* szerkesztőiként mi is ilyenféle álmokat szövögettünk, a lap olvasói minden bizonnyal fölismerik benne álmaink tartalmi lenyomatát. Erős semleges észak-déli sávot álmodtunk a nyugati és keleti gyarmatosító államok elválasztására. (Balogh-Dénes Árpád 1968 után Svájcba emigrált.) Sorsom később, a nyolcvanas évek dereka táján a lakásán összehozott Antall Józseffel, s kiderült, hogy ő és baráti köre is hasonló jövőt vizionál régióknak. Ebből az álomból lett valósággá a Visegrádi Hármak, illetve Négyek szövetsége. Akkortájt kaptam kölcsön a kassai Kováts Miklós barátomtól, Fábry ifjú bizalmasától írónk kéziratban lapuló 1946-os, *A vádlott megszólal* című röpiratát, amit aztán szerzője engedelmével keresztanyámtól kapott kis német Consulomon hat példányban a barátaim részére legépeltem. (Negyedéves bölcsészként ezen a „szamizdat” szövegen tanultam meg a gépírást.) Nem sokkal később mind Illyés, mind Németh László meglátogatta a stószai Fábryt, Illyés pedig egy őszinte, mély kisesszét is szentelt a felvidéki magyar publicistának, aki minden cseh és szlovák államkeretben és együttállásban (konstelláció!) a elszakított magyar tömb élő szociális és nemzeti lelkiismeretének bizonyult.

1964-re lapunk egy számát Fábry Zoltán életművének szenteltük. Kérésünkre Illyés is megküldte *Az oltárőrző* című köszöntőjét. Csak a kisesszé záró bevezetését idézem. „Ha indulhatna valami boldoggá avatási per, hogy ki állt kegyükben, nagy elődeink szent hitében, legigazolhatóbban már e földön, kortársaim közül bizony Stósz irányába szögezném az ujjam. Él ott egy európai, egy szentszagú, hű szabadsághívő” (I. Gy.: *Útirajzok. Esszék, tanulmányok*. Bp., 1982, Szépirodalmi). Fábryt a lap nem várt ünneplő száma megrendítette, a szegedi *Tiszatáj* pedig felsőfokon méltatta a *Szemle* szerkesztőinek munkáját. Ha jól emlékszem, testvérlapunk – és tessék utánanézni – sajtótörténeti remekműnek (?) minősítette a számot. Azt hiszem, akkor a szegedi folyóiratot még Ilia Mihály jegyezte.

Illyés vendéglátásának estéjén mondta el nekünk, négyünknek, hogy az ötvenes évek pozsonyi és prágai látogatásakor a szlovák írókkal történt találkozása során bemutatkozó beszéde előtt megkérdezte, milyen nyelven szólhat pályatár-

saihoz, magyarul-e, vagy franciául. A válasz az volt, hogy franciául. Illyés elkezdte, és mondta a gallok nyelvén, de az arcokon látta, hogy nem értik, amit mond, pedig érteniük kellett volna, mert húsbavágó igazságokat közölt velük. Átváltott hát magyarra, s látván, hogy a társaság érti beszédét, ilyenformán zárta rövide a találkozózt: „Uraim, Önök engem megbántottak. Nem hagyták, hogy anyanyelvemen szóljak Önökhöz, amit tapasztalásom szerint értenek, de azt akarják, hogy egy számomra kedves és jól ismert, de Önök által láthatóan nem értett idegen nyelven mondjam el, amit akarok. Én egy ilyen társasággal nem vagyok hajlandó tovább egy levegőt szívni. Isten Önökkel.” Leemelte kalapját a fogasról, és távozott. Pozsonyból Prágába vitt az útja, ott elmondta, amit Pozsonyban kezdett, franciául, őszintén, a megrontott magyar-csehszlovák viszonyról, jelen volt ugyanis újságíróként az 1946-os párizsi béketárgyalásokon, mire Nezval fölpatant, tapsolva fölszaladt Illyéshez az emelvényre, és megölelte. Ezt a kalandját Illyés a házában adta elő nekünk. Akkor kezdett a romániai magyarok helyzete a románokéval egyetemben tűrhetetlenné válni, a diktátor hozzálátott a lakosság hazafias kiéheztetéséhez, Illyés pedig kifejtette nekünk, hogy a magyar kormányzat nem lesz felelős, ha az anyaországi magyarok egy erdélyi ribillió, egy éhségforradalom támogatására kaszára-kapára kapnak, és berontanak a Partiumba. Víziója dermesztő volt, fölért egy ószövetségi próféciával, és tudjuk, később, 1989 karácsonyán be is teljesült. A magyarok, persze, nem fegyveresen, hanem segélyekkel rohantak Erdély népének megsegítésére. Tőlünk egyebek közt Dobos László és pályatársunk, Zalabai Zsiga kísért egy csallóközi segélyszállítmányt Kolozsvárra. Teherkocsijuk golyózáporba került, és Zsiga gyöngye idegzete sosem heverte ki a romániai polgárháború traumáját. Pár év múlva végzett magával, Somorján búcsúztunk el tőle. Nekem kellett szólnom a ravatalánál.

1969-ben három írónk párbeszéde zajlott le az *Irodalmi Szemlében*. A diskurzust Németh László terjedelmes, négyrészes tanulmányával indítottuk el *Irodalmunk jövője* cím alatt. (Az elmékedést N. L. *Kiadatlan tanulmányok* című könyvének II. kötetében olvashatjuk, 620–641.) Az író Herder hírhedt tézisével indította fejtegetését, miszerint a magyarok el fognak tűnni Európa térképéről, idővel helyüket a szlávok foglalják majd el. Eltűnésünk oka az lesz, hogy nincs népköltészetünk, szláv szomszédainknak ellenben van. A tévedés okait ismerjük, gyűjtőink néhány évtizeddel lemaradtak szláv testvéreink mögött, a német romantika atyjának jóslata egyelőre nem teljesült be, de a félelem a lelkekben folyton mocorog, lessük a baljós jeleket, főként a peremvidékeket – de például Rapant professzor, az 1848/49-es szlovák nemzeti mozgalmak kutatója egy 1968-as esszéjében szintén megjósolta, Herder után szabadon, a magyarok fölolvadását a szomszéd nemzetek magyar nyelvi partokat nyaldosó tengereiben. A gondolat, a vízió tovább él, és suttogva riogat. Féja Gézát és Illyés Gyulát kértük meg, hogy Németh töprengéseire fűzze hozzá gondolatait. Féja gyorsan válaszolt, majd a sort Illyés esszéje zárta le (Adottság és lehetőség. In *Útirajzok. Esszék, tanulmányok*. Budapest, 1982, Szépirodalmi, 392–400). Nem itt kell a hosszú eszme-cserét kivonatolnunk, helyette hosszan idézek Illyéstől, mert kiprovokált gondo-

latait akkor írta, amikor a budapesti olvasók kezdték komolyan venni a leszakított részek irodalmát.

„Az elmúlt esztendő legizőbb magvú vitája – irodalmunk jövő útjairól – a pozsonyi Irodalmi Szemlé-ben folyt le, illetőleg indult meg, mert hisz az összefoglaló még hátra van. Nem az ottani magyar írók vitáznak. Ők csak szivélyes és okos házigazdák. A körkérdést Németh László jó kétíves helyzetföltárása nyitotta meg; időrendben az utolsó hozzászóló Féja Géza.

Egy létfontosságú téma szorult-e vajon a perifériára, vagy a helytelen értelmű periféria van-e szűnőben, s csak a kilométer szerint messzebb élők kapcsolódnak be természetesen a központ gondjaiba? Azaz, gazdagodásunk vagy szegényedésünk jele-e ez vajon? Erőnk vagy éppen ellenkezőleg gyengeségünk tüneteként vegyük-e számba, vagy nemcsak irodalmi, hanem egész szellemi holnapunk lehetőségeinek megtárgyalása ott kap teret, ebben a folyóiratban, melynek láthatóan még a jó nyomás, a jó papír is probléma, s melynek nyilván egyéb nehézséggel is meg kell küzdenie? Én szeretem az ilyen ellentéteket. Szememben ez a pozsonyi tünet az egészségesedésre vall. Ki nem kapta kellemes meglepetéssel fejét a kritikai fénycsóvákra, melyek mintegy oldalról csaptak a pesti centrumba Újvidék két magyar folyóiratából? Még akkor is, ha vitára meghökkenéssel serkentettek! Ki ne nézné respektussal az erdélyi magyar írók körültekintő munkásságát, hogy a maguk külön fészket azon a nem tegnap óta szélfúttá ágon olyan rangra emeljék, mint amilyen az legutóbb Tamási idején volt?” stb. stb.

Az ügy háttér-dokumentumait Dobos, a lap volt főszerkesztője őrizte. Ezért nem tudom biztosan, rég volt, de talán a hollandiai magyarokat bízták meg a nyugati emigráció írói, hogy szervezzenek egy alpesi konferenciát (Bad Godesberg?) az általunk tálat gondolatokról. Mint a diskurzusnak teret adó folyóirat szerkesztőit bennünket hívtak meg a konferencia díszvendégeivé. Az akkor már főszerkesztő Duba Gyula és Tózsér mellett én is hivatalos voltam a fürdőhelyre. Lapunk eszmei gazdája a Szlovák Írószövetség volt, amely a magyar külügytől (Budapesttől) kért véleményt: mehetünk-e Nyugatra, vagy sem. Két főnököm, Duba és Tózsér valahol másfele járt, magam ültem a hivatali szobában, amikor az Írószövetség külügyi titkára kopogott rám, hogy menjek át vele a szomszéd terembe. Mentem, ahol a magyar főkonzul fogadott. Kérte, foglaljak helyet, szíveskedjek meghallgatni a magyar külügyminisztérium jegyzékét. Ültem, hallgattam. Arról volt benne szó, hogy a magyar emigráns írók egy része nem néz ellenségesen a szocialista Magyarországra, haza is járogat, tárgyalnak is vele, másik része viszont idegen, ellenséges, sőt még nyilas is, és tudható, hogy a konferencia résztvevői között ilyen elemek is ülni fognak. Ezért a magyar külügy a maga részéről, bár a döntés természetesen a szlovák elvtársak joga és feladata, a részvételt nem ajánlja. Kérdezte a főkonzul, hogy tudomásul vettem-e a jegyzékben írottakat. Mondtam, hogy igen. Kezet fogtunk, sok sikert kívántunk egymásnak, kért, hogy üdvözljem nevében a kollégákat, és távozott. Én utána. Nem élvezhettem az alpesi fürdőhely gyönyörűségeit, sem a nyugati magyar írók társaságát.

Utoljára, ha jól sejtem, nem vezettem ugyanis naplót, 1971-ben találkoztunk. A feleségemmel jártuk Budapestet, kéziratokat gyűjtöttem Rónay Györgytől, Weöreséktől, az EMKÉ-ben összefutottunk Kormossal, s fölmentünk Illyésékhez a megbeszélte találkozóra. Nem sokkal azelőtt Pozsonyban járt Pierre Emmanuel, akit írószövetségi szereplése után Tózsérrel, mint az *Irodalmi Szemle* szerkesztői, megszólítottunk. Megörült nekünk, egyebek közt Illyéssel és Pilinszkyvel meghitt szellemi barátságban élt, hivatkoztunk rájuk, kölcsönösen fordították egymást, és hozzájárult verseinek közléséhez lapunkban. Éppen Illyésre, Pilinszkyre, Rónayra gondoltunk mint esedékes fordítóira. Az utóbbiakra azért is, mert szoros katolikus kötődésük volt, mint a francia költőnek. Verseket kértem Illyéstől, és műfordításokat. Az utóbbiakat megígérte, verseket viszont nem adott. Nincsenek új szövegei, mondta, de válogassunk a régiekből, illetve ott, abban aládában vagy dobozban, amire mutatott, rejtőzik egy csomó befejezetlen szövege, forgácsa, töredéke, azokból adhat nekünk. Én kész verseket vártam tőle a *Szemlébe*, senkitől sem hoztunk máshol közölt anyagokat, s nem sejtettem, hogy később egy kötetnyi torzót is ki fog bocsátani műhelyéből. Mielőtt azonban irodalmi dolgokról is szót ejtettünk volna, benyitott a szobába Flóra, és némán helyet foglalt velünk szemben. Illyés asztalán egy könyv hevert, a költő fölemelte, fölmutatta. „Most jött ki a nyomdából”, mondta. „Flóra munkája. Látjátok, terem ebben a házban irodalom”, fűzte hozzá, és ujjával megsimította a könyvet, mosolyával hitvesét. A kávé után megkért, menjünk át a nappaliba, a tévéhez, mert a tévé egy ugor dokumentumot fog sugározni. Átmentünk, néztük a döbbenetes hatású filmet az obi ugorok nyomorúságáról. Az orosz olajbányászok a halászó-vadászó töredéknyi rokon népet elűzték (kiszorították? begyűjtötték?) területükről, ahova századokkal korábban fegyverrel fölszorították őket, arról a hosszú háborúságról szólnak rokonaink hőseinek, az oroszok hanyag, természetkárosító termelésmódjukkal az ugorok vizeit és növényvilágát bemocskolták, halaik és rénszarvasaik orra elöl megfertőzték, azt a 10–15 ezer maradék ugor (hanti és manysi) lelket pedig művi fővárosukba, Hanti-Manszijszkba zsúfolták, ahol nem tudnak mit kezdeni magukkal. Isznak, tengődnek, asszonyaik és lányaik az orosz olajbányászok szabad prédái. A filmen mindez képekben, és nem emlékszem, kik forgatták ezt a rettenetes dokumentumot. Illyésékkel és feleségemmel négyesben néztük végig a filmet, s döbbenet meredtünk magunk elé. Az indiánokat a tüzes víz, a whisky, nyelvrokonainkat a vodka teszi tönkre, mondta Illyés, egyik kutya, másik eb. Később komi rokonaink földjén ugyanezt a tapasztalatot gyűjtöttem be, ahogy már írtam is róla, ha jól emlékszem, két ízben, két helyen. Emmanuel-fordítást ígért a *Szemlé*nek, de hogy küldött-e, nem emlékszem. Miután mennem kellett az irodalomból (1985 ősze), teljes folyóirat-gyűjteményemet az *Irodalmi Szemlével* együtt a révkomáromi református teológia könyvtárának ajándékoztam, így hirtelen nem tudok a kérdésnek utánanézni. Búcsúzáskor a mester egy üveg ötputtonyos tokajival ajándékozott meg bennünket.

Aztán már csak a temetése jött az esővel, a gregoriánal, koporsójával.